

УДК 929:930(477.53)В.Жук

ПОЧАТОК ДЕКОМУНІЗАЦІЇ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ВІРИ ЖУК (1928 – 2008)

У статті досліджується роль вченої-історикині, краєзнавиці Віри Жук (1928-2008) у боротьбі зі спотвореннями і фальсифікаціями радянською історіографією реальних історичних подій періоду Другої світової війни та повоєнного часу; продемонстровано прагнення вченої зберігати і передавати історичну правду та гідно шанувати справжніх героїв.

Ключові слова: історикиня Віра Жук, декомунізація, радянська влада, ідеологія, історична правда, історична пам'ять.

Декомунізація в Україні – процес позбавлення від наслідків комуністичної ідеології, що розпочався в часи розпаду СРСР та стихійно активізувався під час ленінопаду в період Євромайдану. Процес декомунізації узаконений ухваленим 9 квітня 2015 року Верховною Радою України пакетом законів № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки». 15 травня 2015 року закони підписав Президент України Петро Порошенко. Закони були опубліковані 20 травня 2015 року та набули чинності з 21 травня.

Процес переосмислення спадщини комуністичного режиму та вилучення елементів комуністичної ідеології з символічного простору України розпочався задовго до Революції Гідності. У наукових працях ряду вітчизняних учених ще задовго до ухвалення законів про декомунізацію містилася критика ставлення радянської влади до історії, зокрема, йдеться про фальсифікацію і спотворення реальних історичних подій та фактів, а також возвеличення осіб, непричетних до подвигів, а замовчування справжніх героїв.

Метою даної студії є на реальних прикладах показати боротьбу історикині Віри Жук із спотвореннями і фальсифікаціями радянською

історіографією реальних історичних подій періоду Другої світової війни та повоєнного часу; продемонструвати прагнення вченої зберігати і передавати історичну правду та гідно шанувати наших героїв.

Події Другої світової війни завжди посідали вагоме місце в науковому доробку історикині, краєзнавиці Віри Жук (1928-2008). Вчена в дитинстві пережила всі жахи війни, працювала на окупованій нацистами Полтавщині. Вона з особливим трепетом згадували про страшні воєнні роки. Шанувала ветеранів війни, часто відвідувала місця поховання воїнів.

У сфері зацікавлень Віри Никанорівни перебували маловідомі сторінки про антинацистське підпілля на території Полтавщини в період радянсько-німецької війни 1941-1945 років. Вчену цікавили питання створення підпільних і партизанських загонів, а також доля тих осіб, яких залишила радянська влада для антинацистської діяльності – комуністів, комсомольців, активістів та ін. Влаштуваючи своїх людей на посади бургомістрів, старост сіл, голів громадських дворів (колгоспів), поліцаїв тощо, доля їх здебільшого була трагічною.

Аналізуючи політику радянської влади щодо формування антинацистського підпілля, Віра Жук із сумом констатувала, що «фактично люди залишені були на вірну загибель. І гітлерівці їх дуже швидко винищили» [7].

Досліджуючи маловідомі сторінки про підпілля в роки війни на Полтавщині, Віра Жук намагалася ліквідувати «білі плями» і виправити деякі неточності. Передусім, це стосувалося її рідного села Кривуші Кременчуцького району Полтавської області. Віра Жук ще підлітком була свідком деяких моментів формування антинацистського підпілля, участь у якому брали її родичі, сусіди, знайомі. У квітні 1942 року була заарештована і розстріляна нацистами група, в складі якої був дядько Віри Никанорівни В.Т. Яцина [2]. Результатом цих розвідок стала підготовка ґрунтовної статті [3].

Родина Жуків врятувала від смерті під час окупації командира Червоної Армії Веніаміна Георгійовича Новикова (Василя Архиповича

Чикуху) з Пензи, який потрапив у полон. Після облави гітлерівців, він залишив село. Згодом стало відомо, що В.Г. Новиков потрапив у концентраційний табір, звідки написав родині Жуків листа. Никанор Іванович Жук (батько Віри Жук) навіть відправив йому посилку з харчами.

Далі доля В.Г. Новикова була невідомою. Батько Віри Жук Никанор Іванович написав листа у Пензу, сподіваючись знайти когось із родичів чи людей, які знали Веніаміна Георгійовича Новикова. Повідомив усе, що знав про нього, а також адресу концтабору. Відповіді ніякої не одержали.

Вірогідно, лист Никанора Івановича відразу потрапив у каральні органи, тому що всі листи тоді проходили цензуру. Віра Жук писала, що «ми тоді уявлення не мали, які жорстокі закони у той час існували у нашій країні по відношенню до певної категорії командирів Червоної Армії, яка страшна ворогоманія існувала, недовіра до людей, які побували в окупації» [3, с. 60]. Незабаром, батько Віри Жук, який працював головним інженером-технологом Кременчуцького маслозаводу, трагічно загинув у автомобільній катастрофі.

Згодом стало відомо, що після визволення Червоною Армією концентраційного табору, В.Г. Новикова судила трійка як зрадника, його було засуджено на 10 років і відправлено на схід.

Віра Жук, вже працюючи в Полтавському обласному державному архіві, пробувала писати листи в Архів Міністерства оборони СРСР, архів організації Червоного Хреста, редакцію газети «Правда», шукала відомості про В.Г. Новикова чи В.А. Чикуху. На жаль, надіслана на ім'я її батька з концтабору відкрита листівка вже в Полтаві в неї була викрадена, а табірний номер та адресу концтабору вона забула.

У 1981 року Віра Жук одержала відповідь із відомчого архіву НКВС у Москві, що лейтенант В.Г. Новиков значиться таким, який пропав безвісти у червні 1941 року. Але ж родині Жуків його доля була відомою до травня 1945 року.

Вірі Жук через адресне бюро Пензи стало відомо адресу В.Г. Новикова у м. Пенза. Вона написала листа йому, навіть не підозрюючи про підступність.

Відповідь прийшла через два місяці. Однак, ні почерк, ні стиль, ні грамотність автора не свідчили, що це був В.Г. Новиков. У листі були такі фантазії автора, в які аж ніяк не можна було повірити, він ніяких деталей не повідомляв. Потім Віра Жук через своїх знайомих у Пензі з'ясувала, що ніякий В.Г. Новиков не проживав у Пензі, а за тією адресою, на яку вона писала листи, була тимчасова квартира співробітника органів НКВС. Отже, то була перевірка. Це було підтвердженням того, що справжній В.Г. Новиков, котрий, як командир прикордонний військ, мав за діючими тоді законами застрелитися, але не здаватися в полон, був засуджений як зрадник із радянського ГУЛАГУ і вже не повернувся живим. Такою була доля багатьох людей, які побували в нацистському полоні й чудом вижили у тих страшних умовах, а потім потрапили на не менш страшну каторгу в радянські табори.

З родиною Жуків у період Другої світової війни пов'язана доля ще одного її активного учасника на Кременчуччині, який наближав перемогу. Це був Олег Єрмоленко (псевдонім – Алей), який працював головою Кременчуцької районної, а потім міської управи. Він чимало зробив для порятунку з нацистських таборів лікарів і медперсоналу, командирів Червоної Армії і рядових. Віра Никанорівна з сумом констатувала, що і до цього часу на ньому лежить тавро зрадника і прислужника окупантів [4, с. 180-198.]. Напередодні війни він підпав під репресії радянської влади, мав тавро неблагоннадійного. Тому в період війни багато його заслуг приписали собі підпільники і партизани, а його ім'я було забутим і викресленим із історії.

Віра Жук спілкувалася з мешканцями села Кривуші, які брали участь в організації антинацистського підпілля. Крім того, надзвичайно цінні відомості їй вдалося дізнатися від краєзнавця О.П. Сльоти, який до війни працював заступником голови Кременчуцького райвиконкому та брав безпосередню участь у формуванні підпілля на території Кременчуцького району. Це дало змогу з'ясувати багато неточностей, дещо доповнити факти з історії Руху Опору на окупованих українських землях. Вона виявила ряд помилок, допущених у списках, які зберігалися в партархіві, й ввійшли до «Книги

пам'яті України». Зокрема, низку прізвищ не було внесено до списків страчених та ін.

З'ясувавши це, Віра Жук, у середині 1960-х років пішла до одного з працівників Полтавського обкому партії Івана Горобця, який безпосередньо керував роботою по збиранню й уточненню відомостей про підпілля і партизанську боротьбу на Полтавщині в період окупації. Розповіла йому про розмову з О.П. Сльотою (який міг уточнити, підтвердити чи заперечити багато відомостей), із мешканцями Кривушів та про всі неточності у сконцентрованих у партархіві документах. Партійний чиновник суворо наказав: «Не лізьте не в свою справу!» і заявив: «Уже всі відомості відправлено в Київ, і тепер нічого переробляти не буде» [3, с. 63].

На жаль, Віра Жук з сумом констатувала, що таких неточностей та «білих плям» через нерадивість окремих людей, яким доручено було збирати й уточнювати матеріали про антинацистське підпілля, було чимало. Тому питання про Рух Опору в роки війни, формування підпільного і партизанського руху потребує ще глибокого і серйозного дослідження [8, с. 229].

Зберегти і вшанувати пам'ять про загиблих учасників Другої світової війни, військовополонених, біженців, партизан і підпільників, пересічних громадян було для Віри Жук надзвичайно важливим. Згідно з її досліджень, у парку Скорботної матері в Полтаві нацистами було знищено 15 тисяч євреїв та близько 20 тисяч осіб інших національностей [9]. До речі, і нині в Полтаві належним чином не увічнено пам'ять цих загиблих.

У останній період життя Віра Никанорівна опублікувала книгу «Безмертний подвиг. Історичні нариси про Чутівщину у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років та подвиги її синів і дочок на фронтах і в тилу» [1], яка присвячена одній з найбільш героїчних і трагічних сторінок в історії Чутівського району Полтавської області – періоду радянсько-німецької війни. Вчена на прикладі однієї полтавської області показала героїзм і мужність українського народу у боротьбі з нацизмом і наголосила, як багато

горя і страждань принесли гітлерівці на загарбану ними українську землю, які злодіяння чинили на тимчасово окупованій території.

Віра Жук при підготовці праці «Безсмертний подвиг. Історичні нариси про Чутівщину у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років та подвиги її синів і дочок на фронтах і в тилу» використала друковані матеріали, архівні документи та спогади очевидців та учасників тих подій. У роботі показано подвиги воїнів – мешканців Чутового, Артемівки, багатьох сіл району на фронтах війни, їхню участь у європейському антинацистському русі Опору. Продемонстровано мужність і героїзм простих людей – мешканців села Вільхуватки (Вільховатки), які допомагали радянським воїнам відбивати численні атаки переважаючих сил нацистів; як, ризикуючи власним життям і членів своїх сімей, мешканці багатьох інших сіл рятували, переховували в себе бійців і командирів Червоної Армії, котрі прорвалися з оточення. Віра Жук наголосила, якою дорогою ціною дісталася людям перемога над нацизмом, скільки людей не дожило до Перемоги.

Віра Жук глибоко шанувала героїв Другої світової війни 1939-1945 рр., вважала їхній подвиг беззаперечним. Вона збирала відомості про Героїв СРСР – уродженців Полтавщини, фіксувала цінні спогади про них, які скрупульозно занотовувала в учнівський зошит. Крім того, нею було зібрано бібліографію праць про цих героїв [5, арк. 27].

Деякі міфи щодо визначних осіб Полтавщини Віра Жук розвінчала, тим самим відновивши історичну справедливість. Зокрема, це стосується постаті Василя Голобородька, прізвищем якого було названо село Голобородьківське Карлівського району Полтавської області. Цю постать Віра Никанорівна досліджувала разом із карлівським краєзнавцем Миколою Кавальовим. Дослідники довели, що насправді Василь Голобородько був кримінальним злочинцем на Котелевщині (грабував і вбивав мирних людей ще до Першої світової війни). Повернувшись у вирі революційних подій із заслання, проживав у Карлівці, де працював на цукровому заводі і навіть був членом профкому.

У 1919 році В. Голобородька було вбито радянськими партизанами, а приписано злочин нібито-то «петлюрівським бандам». Коли Віра Жук працювала а полтавському архіві, до неї приходили ті партизани і розповідали, як і за що його було вбито.

Згодом село Ковтуни було перейменовано на Голобородьківське помилково, бо хтось колись нав'язав цю назву населеному пункту. Звернення Віри Жук до секретаря Полтавського обкому КПУ І. Горобця не дали ніякого результату, бо той наказав мовчати і більше не порушувати цього питання [10].

Для того, щоб примусити мовчати таких прискіпливих краєзнавців як Віра Жук і Михайло Ковальов було зроблено хитрість: поміняли місцями ініціали В.Д. Голобородька на Д.В. Голобородька і питання було закрито.

Віра Жук на початку 90-х років ХХ ст. надсилала листи до керівництва Карлівського району з проханням перейменувати село Голобородьківське. Однак безрезультатно [6, арк. 1].

І нині, станом на початок 2023 року, село так і називається Голобородьківське. Актуальним є перейменування його, про що власне писав ще 2016 року краєзнавець Віталій Пилипець [10].

Отже, Віра Жук відзначалася надзвичайною скрупульозністю, глибоким зануренням у джерела, бажанням знайти правду і завершити початі справи. Перемога правди і істини – були для неї завжди в пріоритеті. Сміливість у пошуку нових фактів, їх оприлюднення, практичні справи щодо повернення історичної правди та справжніх героїв – були для неї одним із принципів історико-краєзнавчої роботи. У складний період радянсько-ідеологічного контролю Віра Жук проявляла справжню громадянську позицію, не боялася досліджувати і показувати правду, боротися за неї, що робить її праці знаковими, важливими, актуальними та унікальними.

Список використаних джерел і літератури:

1. Жук В.Н. Безмертний подвиг. Історичні нариси про Чутівщину у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років та подвиги її синів і дочок на фронтах і в тилу. Полтава : «АСМІ», 2004. 177 с.

2. Жук В.Н. Доля підпільників-антифашистів // Трудова Полтавщина. 2001. 10 травня.
3. Жук В.Н. Маловідомі сторінки про антифашистське підпілля в роки Великої Вітчизняної війни на Полтавщині // Історична пам'ять. Науковий збірник. Полтава, 2000. № 1-2. С.54-64.
4. Жук В.Н. Підпілля на Кременчуччині в період німецько-фашистської окупації (1941-1943 рр.) // Маловідомі сторінки історії Другої світової війни в Україні та на Полтавщині: зб. наук. ст. за матеріалами Всеукр. наук. конф., 23-24 трав. 2007 р. / голов. ред. В.О.Пашенко. Полтава : АСМІ, 2007. С.180-198.
5. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО), ф. 9164, оп. 1, спр. 126, арк. 27.
6. ДАПО, ф. 9164, оп. 1, спр. 140, арк. 1.
7. Лист Віри Жук до Григорія Сердюка, 29 червня 2001 року // Особистий архів Г.Д.Сердюка. – Арк.1 зв.
8. Петренко І. М. Історик Віра Жук (1928-2008): життя, віддане науці. Київ: МІЛЕНІУМ, 2017. 516 с.
9. Передерій Л. Дмитренко В. «У парку Скорботної матері в Полтаві потрібно увічнити пам'ять понад 30 тисяч загиблих у роки окупації» // Вечірня Полтава. 2015. 1 липня.
10. Пилипець В. Ким був Василь Голобородько – мучеником чи карним злочинцем ? // Вечірня Полтава. 2016. 23 березня. С.6.

Iryna Petrenko

THE BEGINNING OF DECOMMUNICATION IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF VIRA ZHUK (1928 – 2008)

The article examines the role of scientist-historian, local historian Vera Zhuk (1928-2008) in the fight against distortions and falsifications by Soviet historiography of real historical events of the Second World War and post-war period; demonstrated the desire of the scientist to preserve and transmit the historical truth and honor real heroes with dignity.

Key words: *historian Vera Zhuk, decommunization, Soviet power, ideology, historical truth, historical memory.*